

1946'da Cerrahpaşa'daki evinde vefat etti, Eyüpsultan sırtlarındaki aile kabristanında annesinin ve kardeşinin yanına defnedildi.

Türk müzikisi nazariyatı konusunda yaptığı çalışmaların yanı sıra yetiştirdiği talebeler ve bestelediği eserlerle tanınan Abdülkadir Töre ilk müzik derslerine on iki yaşlarında başlamış, Kanûnî Hüseyin Hâlid Bey'den kanun ve usul dersleri almış, 1899'da Kemânî Tatyos Efendi ve 1908'e kadar Kemânî Kırkor Efendi'den keman dersleri görmüştür. Bu arada neyzen Kırkor'dan ney ve Albert Braun'dan Batı tarzı keman öğrenmiş, sonuçta keman sazında karar kılarak bundan sonraki müzik çalışmalarını kendi başına sürdürmüştür. Ayrıca Seyyid Nizam Dergâhı zâkirbaşı ve Hekimoğlu Ali Paşa Camii müezzini Cerrah Fehmi Efendi'den yetmiş kadar durak ve 200 kadar ilâhinin yanı sıra usul ve makam; Durakçı Hacı Nâfiz Bey'den pek çok durak ve ilâhi; Hacı Kirâmî Efendi'den fasıllar meşkederek zâkirlik ve hânenelik sahasında da kendini yetiştirmiştir. Hâliyye tarikatı şeyhi Küçük Hüseyin Efendi'ye intisap eden, aynı zamanda Şâbâniyye muhibbi olan Abdülkadir Töre, Nakşibendî ve Bektaşî tekkelerine devam ederek tasavvufî sahada söz sahibi olmuştur.

1914'te açılan Dârülbendâ'yi'nin Şark Müzikisi Bölümü'nün ilmi heyetinde yer almış, müzik nazariyatı hocalığı yapmış ve Tanbûrî Cemil'in vefatı üzerine (1916) aynı kurumda sersâzende görevine getirilmiştir. İstanbul'da bir konservatuvarın açılmasının gerekliliğini dile getiren ilk sanat adamlarındandır. Böyle bir okulun açılması için 1916 yılı başlarında Maarif Nezâreti'ne yazdığı lâyihanın bir süre sonra gündeme gelmesi üzerine Dârülelhan'ın açılmasına karar verilmiş, teşkil edilen ilmi heyette kendisi de yer almış, bu kurumda nazariyat hocası ve kemânî olarak görev yapmıştır. 1918-1927 yılları arasında Cerrahpaşa'daki evinde Gülşen-i Müsiki Mektebi adıyla açtığı okulda pek çok talebe yetiştirmiş, çoğunluğu hayır cemiyetleri yararına otuz kişilik toplulukla verilen konserler büyük ilgi uyandırmıştır. Hüseyin Sadeddin Arel'in arzusuyla İstanbul Belediye Konservatuvarı tarafından 20 Haziran 1946'da yapılan jübilesinden sonra orta dereceli okulların müzik müfettişliği görevinde de bulunan Abdülkadir Töre'nin son resmî görevi Dârüşşafaka Lisesi'ndeki müzik hocalığıdır.

Sanat hayatının büyük bir bölümünü müzik nazariyatı çalışmalarına ayıran Töre,

Abdülkadir
Töre

re, *Usûl-i Ta'lim-i Kemân* adıyla bir keman metodu yayımlamıştır (İstanbul 1329, 1339). Talebesi M. Ekrem Hulûsi Karadeniz'le birlikte hazırlamaya başladığı "Esâsât-ı Müsikiyye ve Türk Müsikisinde Terakkî ve Tekâmül" adlı eseri ise neşredilememiştir. Türk müzikisinin fizik ve matematik esasları ve kırk bir aralıklı dizi esasına dayanan ve usuller ve makamlar hakkında geniş bilgilerin yer aldığı eser, kendisinin vefatından sonra onun planına uygun olarak Ekrem Karadeniz tarafından 1965 yılında tamamlanmışsa da ancak 1983'te *Türk Müsikisinin Nazariye ve Esasları* adıyla Ankara'da yayımlanabilmiştir. Karadeniz, Abdülkadir Töre'ye ithaf ettiği bu çalışmanın önsözünde eseri hocasının kitabından edindiği bilgilerle hazırladığını ve özünün de ona ait olduğunu belirtmektedir. Abdülkadir Töre ayrıca uzun müzik çalışmaları süresince oldukça zengin bir nota koleksiyonu meydana getirmiştir. Türk müzikisinin dinî, din dışı ve klasik formlarında pek çok eserinin bulunduğu bu koleksiyon M. Ekrem Karadeniz'e intikal etmiş, onun da vefatından sonra ailesi tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır. Koleksiyondaki dinî eserlerin bir kısmı Ali Rıza Şengel'in koleksiyonuyla birleştirilerek dokuz cilt halinde Kubealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı tarafından yayımlanmıştır (*Türk Müsikisi Klâsikleri İlahîler*, nşr. Yusuf Ömürlü, V-IX, İstanbul 1984-1996). Bu yayında kendi bestelerinden yirmi ilâhinin notası da yer almaktadır.

Mehmed Âkif Ersoy'un yazdığı İstiklâl Marşı'nı besteleyenler arasında yer alan Töre, ilâhi, durak, peşrev, saz semâisi, beste, semâi, oyun havası, ninni ve şarkı formlarında 200'den fazla eser bestelemişse de bu çalışmalarını Türk müzikisi repertuarında pek yaygınlık kazanmamıştır (102 eserinin listesi için bk. Öztuna, II, 401-403). Onun şevkutarab faslı son derece başarı-

lı bulunmuş, fasıldaki şarkıları bu formun en güzel örnekleri arasında gösterilmiştir. Abdülkadir Töre yetiştirdiği talebelerle de ün kazanmış, talebelerinin kısa zamanda ve kolayca öğrenmelerini sağlamak amacıyla kendine ait pratik metotlar geliştirmiştir. Eser öğreniminde usul vurmanın vazgeçilmez olduğu üzerinde büyük hassasiyet göstermiş, fasıllarda pest akordu değil daima şah ve mansur akortları tercih etmiştir. Tarih boyunca herhangi bir usule bağlı kalmadan serbest şekilde icra edilen durakların son zamanlardaki bazı nota neşriyatında usullere sokularak yayımlanmasına üzüldüğünü, tanıdığı üstatların hiçbirinde böyle bir tavır görmediğini ifade etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnülemin, *Hoş Sadâ*, s. 27-29; Mustafa Rona, *20. Yüzyıl Türk Müsikisi*, İstanbul 1970, s. 171-174; M. Ekrem Karadeniz, *Türk Müsikisinin Nazariye ve Esasları*, Ankara, ts. (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), s. XIII-XIV; Töre, *İlahîler*, Mustafa Tahralı ve Yusuf Ömürlü'nün takdimi, V, 3-5; Özalp, *Türk Müsikisi Tarihi*, II, 119-122; Hüsnü Tüzüner, "Abdülkadir Töre Gülşen-i Müsiki Mektebi ve Hatıralarım", *TMD*, sy. 19 (1949), s. 7, 22; sy. 20, s. 6; Şevki Muhiddin Çanga, "Gülşen-i Müsiki Mektebi Hatıralarım", *MM*, sy. 41 (1985), s. 10-13; Necdet Revi, "Seyyid Abdülkadir Töre ve Birkaç Hatıram", a.e., sy. 429 (1990), s. 9-11; Öztuna, *BTMA*, II, 401-403; Nuri Özcan, "Karadeniz, M. Ekrem Hulûsi", *DA*, XXIV, 390-391.

NURİ ÖZCAN

TÖVBE

(التوبة)

Günahtan dönüp

Allah'a yönelme anlamında terim.

Arapça'da **tevbe** (**tevb**, **metâb**) "geri dönmek, rüçü etmek, dönüş yapmak" anlamındadır ve "dinde yerilmiş şeyleri terkedip övgüye lâyık olanlara yönelme" biçiminde tanımlanır. Tövbe kavramı Allah'a nisbet edildiğinde "kulun tövbesini kabul edip lutf ve ihsanıyla ona yönelmesi" mânâsına gelir (Zeccâc, s. 61-62; Kuşeyrî, *et-Taḥbîr*, s. 84). Kişilerin birbirine karşı yaptıkları hatalı davranışlardan dönmesi için **avf** (**af**) ve **i'tizâr** (özür dileme) kelimeleri kullanılır (krş. *et-Tevbe* 9/94; en-Nûr 24/22).

Kur'ân-ı Kerîm'de tövbe kavramı seksen sekiz yerde geçmekte, otuz beş yerde Allah'a, diğerlerinde insanlara nisbet edilmektedir (M. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "tvb" md.). Naslarda tövbenin ve anlam yakınlığı içinde bulunduğu "rüçü, inâbe, evbe, gufrân" ve af kavramlarının kullanılışı göz önünde bulundurulduğunda töv-

TÖVBE

benin bezm-i eleste Allah ile kul arasında yapılan ahdin tazelenmesini veya her insanın fitrat cigzisine dönmesini ve onu korumasını ifade ettiği anlaşılır. Çünkü kul selim fitratında mevcut ahid şuurundan zaman zaman uzaklaşmakta veya bunu tamamen unutmaktadır. Ahid ilişkisi Kur'an-ı Kerim'e göre güven, sevgi ve dostluk esasına dayanmaktadır (el-Bakara 2/30, 257; el-Mâide 5/54; el-Enfâl 8/34). Kişinin işlediği kötülükler Allah Teâlâ ile iman arasındaki bu bağı zedelemekte, her zaman vaadini ve ahidini yerine getiren yüce yaratıcıdan onu uzaklaştırmaktadır. Tövbe de bu uzaklaşmaya son verme çabasıdır. Dolayısıyla tövbe ruhun Allah'a açılışını ve yücelişini hedefleyen duaya benzerdir. Esasen Kur'an'da ve hadislerde yer alan tövbe ve istiğfar ifadelerinin çoğu dua ve niyaz üslûbundadır. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem'in, İbrâhim'in, Mûsâ'nın ve Hz. Muhammed'in tövbelerinden söz edilmekte (el-Bakara 2/37, 128; el-A'râf 7/143; et-Tevbe 9/117; Hûd 11/112), birçok âyette peygamberlerin mağfiret talebinde bulunduğu haber verilmekte ve bizzat Resûlullah'a Allah'tan mağfiret dilemesi emredilmektedir (en-Nisâ 4/106; Muhammed 47/19; en-Nasr 110/3; bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "ğfr" md.). Peygamberlerin günah işlemekten korunduğu bilinmektedir. Bununla onların tövbe ve istiğfarda bulunması hususu nasıl bağdaştırılabilir? Resûl-i Ekrem bir hadisinde şöyle demektedir: "Bazan kalbimi bir perde bürür de günde 100 defa tövbe ettiğim olur" (Müslim, "Zikir", 41-42; Ebû Dâvûd, "Vitr", 26). Mecdüddin İbnü'l-Esir bu hadisin izahında Resûl-i Ekrem'in Allah ile daima irtibat halinde bulunduğunu, ümmetinin dünya işleriyle ilgilenmekten ibaret olabileceği meşalesinin bu irtibatı kesintiye uğratabileceğini söyler (*en-Nihâye*, s. 675). Bu yorum, sûfi Ebû Saîd el-Harrâz'ın, "İtaatkar kulların sevap doğuran bazı amelleri Allah'ın has kulları için günah sayılabilir" sözünü (Aclûnî, I, 406) hatırlatmakta ve Hz. Peygamber'in çokça tövbe edişinin sebebine ışık tutmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de tövbe kavramıyla anlam yakınlığı içinde bulunan kelimelerden biri rûcû olup şirk ve küfürden dönüşü ifade eder (meselâ bk. el-Bakara 2/18; el-A'râf 7/168, 174; es-Secde 32/21). "Tekrar tekrar gelmek" mânasındaki "nevb" (nevbet) kökünden türeyen inâbeyi Râgib el-İsfahânî "pişmanlık duyup Allah'a dönme ve samimiyet duyguları içinde iyi davranışlarda bulunma" şeklinde açıklar. Kur'an'da on sekiz yerde geçen inâbe Hz. İbrâhim'e, Süleyman, Dâ-

vûd, Şuayb ve Hz. Muhammed'e nisbet edilmiştir. "Evb" de (evbe, iyâb, meâb) tövbe anlamında kullanılmış, Hz. Dâvûd, Süleyman ve Eyyûb'a izâfe edilmiştir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "nvb", "evb" md.leri). Bu kavramların hepsi hadis rivayetlerinde de yer almaktadır (Wensinck, *el-Mu'cem*, "tvb", "rc", "nvb", "evb" md.leri).

Tövbe kavramı Wensinck'in *el-Mu'cem*'inde beş sütunluk bir yer kaplamış, naslarda tövbe yerine kullanılan veya onunla birlikte zikredilen "istiğfar" kelimesi de yedi sütunluk bir hacme ulaşmıştır. Bu zengin içerikli rivayetlerde insanın yaratıcısına karşı işleyebileceği en büyük günah olan şirk ve inkârdan başlayarak en küçük hataya kadar bezm-i eleste yapılan ahidten, dolayısıyla Allah'tan uzaklaşacak bütün davranışların terkedilmesi çeşitli ifadelerle tavsiye edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de âlemlere rahmet olarak gönderildiği belirtilen Resûlullah kendisini tövbe ve merhamet peygamberi diye nitelendirmiş (*Müsned*, IV, 395, 404; Müslim, "Fezâ'il", 126), birçok hadiste ilâhî af ve mağfiretin enginliğini değişik beyanlarla dile getirmiştir. Sahâbîlerin, onun huzurunda iken duydukları dinî hassasiyeti yanından ayrıldıktan sonra kaybetmelerinden yakınmaları üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Benim yanımdan ayrıldıktan sonra eski halinizi koruyabilseydiniz melekler ziyaretinize gelirdi. Siz günah işlemeyen kimseler olsanız Allah bu fiili işleyen başka bir topluluk yaratır ve onların günahlarını bağışlardı" (*Müsned*, I, 289; II, 304-305; Müslim, "Tevbe", 9-11). Resûl-i Ekrem'in bu sözleri bir taraftan Cenâb-ı Hakk'ın gafûr, gaffâr, tevvâb gibi sıfatlarına işaret ederken diğer taraftan insanların günah işleyebileceğini, fakat pişman olup tövbe ettikleri takdirde bağışlanacaklarını vurgulamaktadır. Resûlullah'ın, "Şunu iyi bilin ki Allah kuluna annenin evlâdına karşı beslediği şefkatten daha çok merhametlidir" şeklindeki sözü de (Buhârî, "Edeb", 18; Müslim, "Tevbe", 22) aynı mahiyettedir. İlâhî rahmetin genişliğini ifade eden birçok rivayet, tövbenin Allah ile mümin arasındaki dostluğun devamını sağlayan bir vasıta olduğunu gösterir. Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen bu nitelikteki hadislerden biri şöyledir: "Azîz ve celîl olan Allah buyurur ki: 'Ben merhamet ve şefkat açısından kulum beni nasıl düşünüp algılıyorsa öyleyim. O beni nerede hatırlayıp anarsa ben oradayım. Bana bir karşı yaklaşıma ben bir arşın yaklaşım, bir arşın yaklaşıma bir kulaç yaklaşım. Kul bana yürüyerek ge-

lirse ben ona koşarak giderim.'" Hadisin diğer bir rivayetinde Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Allah Teâlâ'nın mümin kulumun tövbesinden duyduğu sevinç tasvir edeceğim şu kişinin sevincinden çok daha fazladır: Adam tek başına tehlikeli bir yolda yiyeceğini ve içeceğini taşıyan bineğiyle yolculuk yapmaktadır. Bir yerde durup dinlenirken kısa bir süre uyur. Uyanınca bineğinin ortadan kaybolduğunu görür. Uzun zaman ararsa da bulamaz. Bu sırada aşırı derecede bunalmış ve susamıştır. Nihayet, 'Dinlendiğim yere gideyim de orada öleyim' der. Bu yerde kısa bir ara uykuya dalıp uyanınca bineğini karşısında görür. O kadar sevinir ki, 'Allahım! Sen benim rabbim, ben de senin kulumum' diyecek yerde, 'Sen benim kulum, ben de senin rabbinim' der" (*Müsned*, I, 383; II, 534-535; Buhârî, "Da'avât", 4; Müslim, "Tevbe", 1-8).

Tövbenin Mahiyeti. Bütün ilâhî dinlere göre insan hem iyilik hem kötülük yapma temayülüne sahip bir varlıktır. Hz. Âdem hata etmiş, fakat tövbe ile rahîm olan Allah'ın affına mazhar olmuştur. Günah işleyen kimse tövbe ettiği takdirde âdemiyet nesebini, aksi halde şeytanîyet vasfını tesicil ettirmiş olur (*Gazzâlî*, IV, 234-235). Gazzâlî insan için hatadan korunmuşluğu imkânsız kabul ederken hatadan dönmeyi insanlıkla bağdaştıramaz (*a.g.e.*, IV, 242-243). Onun bu düşüncesinin, "Her insan günah işleyebilir, günah işleyenlerin en hayırlısı tövbe edendir" meâlindeki hadisten (*Müsned*, III, 198; İbn Mâce, "Zühd", 30) kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Aslında tövbe imanın bir tezahürüdür; bezm-i eleste Allah'a verilen sözün hatırlanması ve yapılan ahdin tazelenmesidir; Kur'an'da işaret edildiği gibi (eş-Şems 91/9-10) nefsin kirlerden arındırma çabasıdır. İnançta kaynağı olan kalp hadislerde bir aynaya benzetilir. Ebû Hüreyre'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmuştur: "Mümin kul günah işlediğinde kalbinde siyah bir nokta belirir. Eğer pişman olarak bağışlanmasını dilerse nokta silinip kalbi cilâlanır. Günah işlemeye devam ederse siyahlık kalbini sarar. Cenâb-ı Hakk'ın, 'Onların işlemekte oldukları kötülükler kalplerini kirletmiştir' şeklindeki beyanında (el-Mutaffifîn 83/14) yer alan kir ve pas bundan ibarettir" (*Müsned*, II, 297; Tirmizî, "Tefsîr", 83/1). Diğer bir hadiste bu tür bir kalp, içine konulan şeyi tutmayan devrik testiye benzetilmiştir (Müslim, "İmân", 231). Mümin, işlediği küçük bir günahı bile tepesinde dikilip üzerine düşeceğinden korktuğu bir dağ gibi görür.

Buna karşılık günahı kanıksamış kimse onu burnunun üzerinden geçen sinek gibi kabul eder (Buhârî, “Da‘avât”, 4). Aslında küçük günahlar büyük günahlar için birer basamaktır. Resûlullah Hz. Âişe’ye hitaben şöyle demiştir: “Küçümsenen yanlış davranışlardan uzak durmaya bak, zira Allah bu tür davranışların da hesabını soracaktır” (*Müsned*, V, 331; İbn Mâce, “Zühd”, 29). Küçük günahlar âmir konumunda bulunan veya başkalarına örnek olacak bir mevki-de yer alan kimselerde işlendiği takdirde büyük günah durumuna geçer. Öte yandan bir hadiste de vurgulandığı üzere (Buhârî, “Edeb”, 60; Müslim, “Zühd”, 52) günahın açıkça işlenmesi bağışlanmasının önünde ayrı bir engel teşkil eder.

İslâm âlimleri günah işleyip tövbe eden kimse ile hiç günah işlememiş kimseler üzerinde durmuş, bunlardan hangisinin daha makbul sayıldığını irdelemeye çalışmıştır. Aslında peygamberler hariç günah işlemeyen hiçbir insan yoktur. Bununla birlikte farzları yerine getirmemek, yasaklardan kaçınmamak gibi belirgin maddî günahlardan uzak duran kişiler cennete gireceklerini unyor ve diğer insanları küçümsüyorsa Allah’a muhtaç olmadıkları zannına kapılabilirler. Buna karşılık günah işleyen, fakat pişmanlık duyarak tövbe eden, Cenâb-ı Hakk’ın lutuf ve bağışlamasına daima ihtiyaç duyan insanlar O’na diğerlerinden daha yakındır. Hz. Ömer’in, “Günahlarından tövbe edenlerle beraber bulunun, çünkü onlar hassas yürekli olur” dediği nakledilmiştir (İbn Ebû’l-Dünyâ, s. 117). İşlenen günahın kul hakkını ilgilendiren yönü bir tarafa, tövbe kul ile Allah arasında cereyan eden mânevî bir haldir. Kul zihni ve kalbi fonksiyonlarına, pişmanlığına ve tövbeden sonraki durumuna göre günah işlemeyen kimsenin mânevî açıdan çok gerisinde, yanında veya ilerisinde bulunabilir (İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 15, 121-134). Günahlar ayrıca Allah’a ve insanlara karşı doğurdukları sonuçlar bakımından çeşitli tasniflere tâbi tutulabilir. Gazzâlî insan psikolojisini tahrip etmeleri bakımından günahları üçe ayırır. İlki rubûbiyyet sıfatlarına cürettir. Bunun kibir, övünme, övülmeye düşkün olma, şeref ve zenginlik peşinde koşma gibi yansımaları görülür. İkincisi haset, zulüm, hile, nifak vb. şeytanî davranışlardır. Üçüncüsünü ise yeme içme, gazap, kin, dövüp sövmeye ve gasp türünden hayvanî davranışlar teşkil eder. Bu fiillerin müminin dinî hayatına olan tahribatı sıralanışlarına göre çoktan aza doğru seyredir (*İhyâ*, IV, 251-252).

Şartları ve Hükümleri. Kur’ân-ı Kerîm’de tövbe etme hakkının tövbeyle, ilâhî affa mazhar olabilmek için bilerek ve inatla değil de cehalet yüzünden kötülük yapan kimseye verildiğine işaret edilir (en-Nisâ 4/17; el-En’âm 6/54; en-Nahl 16/119). Buradaki cehalet “bilgisizlik” anlamına geldiği gibi “beşerî hislerin baskısı altında bulunan kalbin duyarsızlığı” mânasına da alınabilir. Allah’ı rab, Muhammed’i peygamber ve İslâm’ı din olarak kabul eden kimsenin bu gafleti uzun sürmez, pişmanlık duyarak tövbe eder; Nisâ sûresindeki âyetin devamı da buna işaret etmektedir. Şu halde tövbenin ilk şartı nedâmettir, Resûlullah’ın ifadesiyle, “Pişmanlık duymak tövbenin kendisidir” (*Müsned*, I, 422-423, 433; İbn Mâce, “Zühd”, 30). Nedâmet halinde bulunan kişi tövbeye konu olan günahı terkeder ve bir daha işlememeye karar verir. Âlimler tövbenin Allah nezdinde kabul edilmesinin bu üç şartına (nedâmet, terk, tekrar işlememe) bir dördüncüsünü eklemiştir: o da iyi amel işlemek suretiyle geçmişteki hataların telâfi edilmesidir. Bu dört şartın üçüncüsünü oluşturan günahı tekrar işlememe hususu Allah’ın mağfiretine kavuşmak için Kur’an’da şart koşulmuştur (Âl-i İmrân 3/135). Nefsânî arzularına kapılabilen insan için zor bir sınav olan bu noktada tövbe teşebbüsünde öncelik verilmesi gereken şey bir daha yapmamaya kesin karar vermektir. Bununla birlikte günahın tekrar işlenmesi durumunda yine pişmanlık duyup bir daha yapmamaya azmetmek gerekir. Nitekim bir hadiste Allah’tan sürekli bağışlanmasını dileyen kimsenin günahında ısrar etmiş sayılmayacağı ifade edilmiştir (Ebû Dâvûd, “Vitr”, 26; Tirmizî, “Da‘avât”, 106).

Tövbenin makbul olması için öngörülen amel-i sâlih şartı çeşitli âyetlerde yer almaktadır. Günahtan dolayı pişmanlık duyularak yapılan tövbeler için bazı âyetlerde amel-i sâlih, bazılarında halini düzeltme (islah) şartı zikredilir (meselâ bk. el-Mâide 5/39; Tâhâ 20/82; M. F. Abdülbâki, *el-Mu‘cem*, “tâbe”, “tâbû” md.leri). Bununla birlikte tövbenin kabul edilmesinin ilâhî iradeye bağlı olduğu ifade edilmiştir (et-Tevbe 9/15, 27; el-Ahzâb 33/24). Hicretin 8. (630) yılında Hz. Peygamber’in Tebük’e düzenlediği sefere katılmayanların ıleri sürdürdükleri mazeretler kabul edildiği halde Kâ’b b. Mâlik ile iki arkadaşının tövbesi kabul edilmemiş, bunlar sosyal boykotla cezalandırılmışken elli gün sonra ilâhî affa mazhar kılınmıştır (et-Tevbe 9/117-118; *Müsned*, VI, 387-390; Buhârî, “Meğâzî”, 80). Kâ’b b. Mâlik ve arkadaşlarının karşılaştığı

muamelenin bir yorumu bu olayın sonraki nesiller için ibret teşkil etmesi ise diğeri, Allah’ın af ve rızasını kazanmanın dünyaya özgü bir borç-alacak tasfiyesine benzemediği, kulun gerçekten affedilmeye lâyık bir duruma gelmesi gerektiğinin vurgulanması olmalıdır. Bu noktada kabule şayan tövbe “tevbe-i nasûh”tur. “Hâlis ve samimi tövbe” anlamına gelen bu terkip İmam Mâtürîdî tarafından “kişinin yaptığı kötülüğe kalben pişman olması, bir daha işlememeye azmetmesi, elini günahtan çekmesi, diliyle Allah’tan bağışlanma talep etmesi, daha önce günahla zevk kazandırdığı bedenini bu zevkten uzaklaşma yolunda kullanması” şeklinde açıklanmıştır (*Te‘vilâtü’l-Kur‘ân*, V, 181). Amel-i sâlih bir âyette günahları giderdiği ifade edilirken (Hûd 11/114) diğer bir âyette kötülükleri iyiliklere çevirdiği belirtilmiştir (el-Furkân 25/70). Müfessirler, ilk âyetin müslümanın bir gün içinde işlediği küçük günahların -kul hakkı dışında- affedilebileceğini haber verdiğini kabul etmiştir (Taberî, XII, 171-174; Mâtürîdî, VII, 250-252). İkinci âyette ise küfür veya şirkten dönerek iman eden ve sâlih amel işleyen kimseler kastedilmektedir. Bunların seyyiatının hasenata tebdil edilmesine “kötülüklerden ibaret olan davranışlarının bu yeni dönemde iyiliklere dönüştürülmesi” biçiminde mâna vermek mümkündür (Taberî, XIX, 58-61).

Tövbe gerektiren günahların en büyüğünün inkâr ve şirk olduğu konusunda ittifak vardır. Gazzâlî bunun aşâğısında kalan günahların büyükten küçüğe doğru dercelendirilmesini ve en küçük günahın belirlenmesini imkânsız görmekteyiz (*İhyâ*, IV, 255-256). Bununla birlikte Gazzâlî ilâhî dinlerin ortaklaşa hedeflediği Allah’a yakın olma, can ve mal güvenliğini sağlama ilkelerinin ihlâl edilmesinin büyük günah sayıldığını belirtmekte ve hadiste yer alan yedi büyük günahın bu çerçeveye girdiğini söylemektedir (*a.g.e.*, IV, 256-258). Onun işaret ettiği hadisin meâli şöyledir: “İnsanı mahvolmaya sürükleyen şu yedi şeyden kaçın: Allah’a ortak koşma, büyü yapma, Allah’ın dokunulmaz kıldığı cana haklı bir gerekçe olmadan kıyma, ribâ yeme, yetimin malını yeme, savaştan kaçma, kötülüklerden habersiz iffetli mümin kadınlarla zina isnadında bulunma” (Buhârî, “Veşâyâ”, 23, “Hudûd”, 44; Müslim, “İmân”, 145).

Âlimler, işlenen günahların tövbeden sonra amel defterinden silinmesi için tövbe-kârın bazı telâfilere girişmesinin gerektiğini belirtir. Günahlar kul hakkıyla ilgili

TÖVBE

olmayıp sadece ilâhî haktan ibaretse ve bunların içinde kazâsı mümkün farz ibadetler varsa bunlar kazâ edilmelidir. Daha çok zâhir âlimlerinin benimsediği görüşe göre kasten terkedilen namazların kazâsının bulunmadığı söylenirse de büyük çoğunluk bunların da kazâ edilebileceğini belirtir (İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 204-215). Kul hakkına yönelik günahlara gelince bu konuda aslolan Hz. Peygamber'in şu tâlimatıdır: "Müslüman kardeşinin malına veya şeref ve namusuna yönelik günah işleyen kimse altın ve gümüşün bulunmadığı gün gelmeden önce ondan helâllik dilesin. O gün, dünyada kötülük yapan kimsenin sevapları varsa haksızlığı kadar alınıp mağdura verilir, yoksa onun günahından alınıp berikine yüklenir" (*Müsned*, II, 435, 506; Buhârî, "Rikâk", 48, "Mezâlim", 10). Yapılan kötülükler helâllik sırasında hak sahibine haber verilir, rızasını alacak biçimde helâllik dilenir. Maddî veya mânevî bir zarara yol açılmışsa o tazmin edilir. İşlenen kötülük kişinin haysiyet ve şerefine yönelik olup kendisinin haberi yoksa tercih edilen görüşe göre bunları bildirip onu üzme yerine genel anlamda özür dileyerek bağışlanma istenir. Ancak kişinin giyabında yapılan onur kırıcı konuşmaların aksinin aynı mecliste söylenip telâfi yoluna gidilmesinin gerekli olduğu şüphesizdir (Kâdî Abdülcebbar, s. 799; İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 119-121). Hak sahibinin bulunamaması durumunda malî ödemeler vârislerine yapılır. Onların da bulunamaması halinde tercih edilen görüşe göre hak sahibi adına hayır yollarında harcanır veya devlete verilir. Gayri meşrû yollarla işlenip şahsî hak niteliği taşımayan zina gibi günahlar da aynı hükme tâbidir (Kâdî Abdülcebbar, s. 799; İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 216-220).

Tövbe konusu günahlar doğrudan insanlara, toplum hayatına yönelikse bunların affa uğraması için mutlaka telâfi edilmesi gerekir. Meselâ bir yerde çalışan kişinin rüşvetle iş görmesi ya da yolsuzluk yapması durumunda haksız elde edilen bu kazancın hak sahibine iade edilmesi gerektiği gibi Hz. Peygamber'in şu beyanında hatırlanmalıdır: "İslâm toplumunda güzel bir çığır açıp kendisinden sonra bu yolda iş görülen kimsenin amel defterine sonrakilere verilen sevabın aynısı yazılır; bunun yanında toplumda kötü bir çığır açıp sonraki dönemlerde ona göre davranılan kimse için de berikilere yazılan günahın aynısı yazılır" (*Müsned*, IV, 357, 359-361; Müslim, "İlim", 15, "Zekât", 69). İslâm'da kötü davranışlara ait cezaların bir amacı

da ibret teşkil edip suç ve günahları ortadan kaldırmaktır. Tövbenin de böyle bir hedefi vardır. Buna göre sosyal hayatın bozulmasına yol açan günahların telâfisinin de sosyal bir nitelik taşıması gerekir. Tövbe edecek kimse haklarına tecavüz ettiği kişilerin haklarını iade etmeli, bu kişilerden alenen özür dilemeli ve kendisi gibi davranan kimseleri de uyarmalıdır. Emanet ve güven esasına dayalı olarak sosyal alanda ve kamu yönetiminde yetki ve sorumluluk üstlenen kimselerin suistimalde bulunması Kur'an'da "hiyanet" kavramıyla ifade edilmektedir. Etkisi ve tahrip alanı çok geniş olan bu günahların tövbesi ve telâfisi imkânsız denecek kadar zordur.

Bazı İslâm âlimleri kısmî tövbe üzerinde durmuş, büyük günahlardan birinin terkedilip diğerinin sürdürülmesini zehirin birini bırakıp diğerini içmeye benzetererek bu konudaki tövbenin geçerli olmayacağını söylemiştir (Kâdî Abdülcebbar, s. 714-715). Burada önemli olan kalbin bütün kötülüklerden nefret edip pişmanlık duymasıdır. Bu durum Mâtürîdî'nin kalbin ameli teorisine benzerdir. Bu noktadan sonra iradenin nefisle mücadelesi gelir. Ayrıca kişilerin psikolojik durumuna göre kötü fiillerin hangisinin daha çok tahribat yaptığını tesbit etmek mümkün değildir. İşlenen bir günahın dünyevî cezası çekildiği takdirde âhirette bundan sorumlu olunmayacağına dair Hz. Ali yoluyla bir hadis nakledilmiştir (*Müsned*, I, 99, 159; İbn Mâce, "Hüdud", 33; Tirmizî, "İmân", 11). Burada da yine kalbin nedâmeti şarttır. Kur'an'da (Âl-i İmrân 3/90) iman ettikten sonra küfre saplanıp inkârda ısrar edenlerin tövbelerinin asla kabul edilmeyeceği belirtilir. Başka bir âyette (en-Nisâ 4/137) iman edip sonra inkâr edenler, sonra iman edip tekrar inkâr edenler ve nihayet inkârlarını arttıranların kesinlikle bağışlanmayacağı bildirilir. Burada tasvir edilen kişilerin ilâhî aftan mahrum kalışlarının iki sebebi vardır. Birincisi, yahudi ve hıristiyanlarda görüldüğü üzere kendi peygamberlerine ve öncelilere inandıkları halde daha sonra gelen Hz. Muhammed'i inkâr etmeleri, ikincisi iman edip tekrar küfre dönmeyi âdet haline getirmelerine sebep olan nifaklarıdır. Nisâ sûresinde bu husus belirtilmektedir (Taberî, V, 440-441; Mâtürîdî, II, 356-357; IV, 72-73). Tövbenin kabulünü engelleyen hususlardan biri de onun yapılmış anıdır. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın kabul edeceği tövbenin bilgisizlik yüzünden işlenip hemen arkasından pişmanlık duyulan günahların tövbesi olduğu be-

yan edilmekte, ölüm sırasında yapılan tövbelerle imansız tövbelerin de bir işe yaramayacağı bildirilmektedir (en-Nisâ 4/17-18). Hz. Peygamber'den, ölüm sancılarının başladığı andan itibaren yapılan tövbenin kabul edilmeyeceğine dair hadisler rivayet edilmiştir (*Müsned*, II, 132, 153; İbn Mâce, "Zühd", 30; Tirmizî, "Da'avât", 98). Gerek iman gerekse tövbe ve kalbin, dolayısıyla iradenin katlımlıyla meydana gelebilir. Ölüm halinin veya kıyâmetin kopmasının yaklaşması durumunda gayba olan iman şartı ile irade ortadan kalkar, günahın devam ettirilmesi de imkânsız hale gelir. Bu durumdaki insanın dinî değer taşıyacak herhangi bir davranışta bulunması söz konusu olmaz (Mâtürîdî, IV, 93-98).

Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâhîh*'inde "İstîtabetü'l-mürteddîn", Müslim'de "Tevbe" bölümlerinin yanında *Kütüb-i Sitte* ile Dârimî'nin *es-Sünen*'inde yer alan "Du'â", "Zikir ve Du'â", "Da'avât", "Rikâk", "Zühd", "Cennet", "Cehennem", "Kıyâmet" bölümlerinde konuyla ilgili çok sayıda rivayet, ayrıca tövbeye dair âyetlerin tefsiri ve hadislerin şerhlerinde birçok açıklama mevcuttur. Tövbe hakkında müstakil eser telifi erken dönemlerden itibaren başlamış ve günümüze kadar devam etmiştir. Bu tür çalışmalardan bir kısmı şöylece sıralanabilir: İbn Ebû'd-Dünyâ, *Kitâbü't-Tevbe* (bk. bibl.); Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir, *et-Tevbe ve si'atü rahmeti'llâh* (nşr. Abdülhâdî Muhammed Mansûr, Beyrut 1417/1996); Muvaffakuddin İbn Kudâme (*Kitâbü't-Tevvâbin: Kitâbü't-Tevbe*, nşr. George Makdisî, Dımaşk 1961); Takıyyüddin İbn Teymiyye, *et-Tevbe* (nşr. Abdullah Haccâl, Kahire 1990); İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kitâbü't-Tevbe* (bk. bibl.). Yeni dönemde tövbe hakkında yapılan çalışmalar arasında Cevdet Kâzım el-Kazvî'ye ait *et-Tevbe fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye* ile (Bağdat 1975) Seyyid Muhammed b. Fethî'nin *et-Tevbetü'n-naşûhu*'u (Tanta 1986) sayılabilir. Erdoğan Fırat, *Şahsiyetin Gelişmesinde Tövbenin Rolü* adıyla bir doçentlik tezi çalışması hazırlamış (Ankara 1982), Mehmet Katar'ın *Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'da Tövbe* adlı eserine (Ankara 1997) Asım Yapıcı'nın *İslâm'da Tövbe ve Dinî Yaşayıştaki Yeri* adlı kitabı (İstanbul 1997) doktora tezi olarak sunulmuştur. Leylâ Abdullah Hasan el-Cefrî *et-Tevbe ve ârâ'u'l-ulemâ'i fi'hâ* (1405-1406, Câmîatü Ümmi'l-kurâ külliyyetü's-şerîfa) ve Nebile Aslan *Dini İman Suçu ve Tövbe* (1992, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) adıyla yüksek lisans çalışması yap-

miştir. Ali Dâvûd Muhammed Ceffâl *et-Tevbe ve eşerühâ fi işkâti'l-hudûd fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Beirut 1409/1989), Nihat Dalgın *İslâm'da Tevbe ve Cezalara Etkisi* (Trabzon 1996, 1997; Samsun 1999) adıyla birer eser yayımlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye* (nşr. Râid b. Sabrî İbn Ebû Alefe), Amman, ts. (Beytül-efkâr ed-devliyye), s. 675; *Kâmus Tercümesi*, I, 150; Wensinck, *el-Mu'cem*, "tvb", "ğfr" md.leri; *Müsned*, I, 99, 159, 289, 422-423, 433; II, 132, 153, 297, 304-305, 435, 506; III, 198; IV, 217, 357, 359-361, 395, 404; V, 331; VI, 387-390; İbn Ebû'd-Dünyâ, *Kitâbü't-Tevbe* (nşr. Mecdî Seyyid İbrâhim), Kahire, ts. (Mektebetü'l-Kur'ân), s. 117; Taberî, *Câmi'u'l-be-yân* (Sıdkı Cemil el-Attâr), Beirut 1415/1995, V, 440-441; XII, 171-174; XIX, 58-61; Zeccâc, *Tefsîru esmâ'llâhi'l-hüsnâ* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Beirut 1395/1975, s. 61-62; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (nşr. Ahmet Boynukalın), İstanbul 2005, II, 356-357; IV (nşr. Mehmet Boynukalın), s. 72-73, 93-98; VII (nşr. Hatice Boynukalın), İstanbul 2006, s. 250-252; a.e. (nşr. Fâtıma Yûsuf el-Hiyemî), Beirut 1425/2004, V, 181; Kâdî Abdücebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-hamse*, s. 714-715, 799; Kuşeyrî, *et-Taḥbîr fi't-tezkîr* (nşr. İbrâhim Besyûnî), Kahire 1968, s. 84; a.m.f., *er-Risâle* (nşr. M. Abdurrahman el-Marâşlî), Beirut 1419/1988, s. 160; Gaz-zâlî, *İḥyâ'ü 'ulûmi'd-din*, Beirut 1417/1997, IV, 234-235, 242-243, 251-252, 255-258; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kitâbü't-Tevbe* (nşr. Sâbir el-Be-tâvî), Beirut 1412/1992, s. 15, 119-134, 204-220; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'î* (nşr. Yûsuf b. Mahmûd el-Hâc Ahmed), Dimaşk 1422/2001, I, 406; Seyyid Mehdi Hâirî – Ali Refîî, "Tevbe", *DMT*, V, 130-133; F. M. Denny, "Tawba", *EP* (İng.), X, 385.

BEKİR TOPALOĞLU

□ FIKİH. Şartları ve Hükümü. Fıkıh literatüründe tövbe ameli boyutuyla, doğruduğu hukukî sonuçları, özellikle de ceza-ya etkisi yönüyle ele alınır. Fakihler tövbenin şartlarını şöyle sıralamıştır: Günahı hemen terketmek, yapılan günahın dolayı pişman olmak, ileride bir daha aynı günahı işlememeye azmetmek. Günah kul hakkını içeriyorsa hakkın sahibine geri verilmesi veya helâllik dilenmesi gerekir. Öte yandan bazı günah ve suçlardan tövbe etmek için kefâret şart koşulmuştur (bk. KEFÂRET). Yerine getirilmemiş malî ibadetlerde tövbe hakkın sahiplerine verilmesiyle gerçekleşir; meselâ ödenmemiş zekâtın veya kefâretlerin karşılığı ödenir. Kul haklarında hakkın sahibine iadesi imkân ölçüsünde yapılır. Çalınmış veya gasbedilmiş mal mevcutsa aynen iade edilir; mevcut değilse misli veya kıymeti verilir. Bu da mümkün değilse güç yetirildiği zaman hakkı sahibine ödemeye niyet edilmelidir. Eğer hak sahibi bulunamıyorsa fakirlere tasadduk edilip bulunduğu zaman sahibine kıymetini tazmin etmeye niyetlen-

melidir. Kısas gerektiren bir suç işlenmişse fâil hak sahibine hakkını alma imkânını vermelidir. Zina ve şarap içme gibi Allah hakkı olan bir günahın işlenmesi durumunda pişmanlık duyarak bir daha aynı suçu işlememeye azmetmek yeterlidir. Tövbenin kabulü için bu tür günah ve suçları hâkim önünde ikrar etmek gerekmez. Bazı fakihler, suçun işlendiği bilgisi yayılmışsa kişinin ikrar etmesinin efdal olacağını söylemişse de çoğunluk ikrar etmemenin her hâlükârda efdal sayılacağı görüşündedir. Bu konuda Hz. Peygamber'in had suçu işleyenleri suçlarını gizlemeye teşvik etmesi (*el-Muvaḥḥa*?, "Hudûd", 12) ve suçunu ikrar edenleri ikrarlarından dönmeye yönlendirmesi (Buhârî, "Hudûd", 27-29; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 9) çoğunluk görüşünün delilleridir. Yanlış itikattan tövbe etmek onu terkettiğini açıklamak ve doğrusuna iman etmekle olur.

İleride aynı günahın işlenmemesine azmedildikten sonra aynı günah işlenirse çoğunluğa göre, "Günahın tövbe eden hiç günahı olmayan kimse gibidir" hadisi gereği (Tirmizî, "Kıyâmet", 49) önceki tövbe bozulmuş olmaz; ancak bazı âlimler, müslüman olan kâfirin irtidat etmesi durumunda önceki küfrünün günahının da avdet etmesine kıyasen bu durumda tövbenin bozulmuş sayılacağını ve önceki günahın avdet edeceğini belirtmiştir. Bazı âlimlerse günahın tekrar işlenmemesini önceki tövbenin sıhhati açısından olmasa da tövbenin kemali ve faydası bakımından şart saymıştır. Tövbenin hukukî sonuçlarının bulunduğu durumlarda tövbenin üzerinden bir müddet geçip kişinin halinin düzeldiğinin görülmesi şart kabul edilmiştir. Çoğunluğa göre bazı günahları işlemeye devam ederken başka günahlardan tövbe etmek geçerlidir. Günahlar büyüklük-küçüklük ve sayı bakımından farklılaşabilirdiği gibi tövbe de bölünebilir ve günahlar için ayrı ayrı tövbe yapılabilir. Bazı günahları sürdürdüğü halde müslüman olan gayri müslimin Müslümanlığı geçerli sayıldığı gibi aynı durumdaki müslümanın günahlarının bir kısmından tövbe etmesinin de geçerli sayılması gerektiği ifade edilmiştir. Bir kısım âlimler, günahların bir bölümüne devam ederken bir bölümüne tövbe etmenin geçerli olmayacağını ifade etmiş bazıları da aynı tür günahları tek bir günah saymış ve aynı tür içindeki günahların bir kısmını işlemeye devam edip bir kısmından tövbe etmenin geçerli sayılacağını belirtmiştir.

Bazı fakihler tövbeyi üçüncü şahısların hakkını göz önüne alarak içten (fi'l-bâtın)

ve dıştan (fi'z-zâhir) veya içsel (bâtine) ve hukuksal (hükmiyye) olmak üzere ikiye ayırmıştır. Birincisi Allah ile kul arasındaki tövbedir. O günahı işleyen hariç kimseye zarar vermemesi ve kul hakkını ihlâl etmemesi kaydıyla içki içmek ve yalan söylemek, namaz ve oruç gibi bedenî ibadetleri terk ve ihmal etmek gibi günahlardan tövbe bu kısma dahildir. Ancak yerine getirilmeyen namaz ve oruç gibi bedenî ibadetler tövbeden sonra kazâ edilmeli, bazı durumlarda fidye ödenmelidir. İkincisi ise, kul hakkını ilgilendiren ve hukukî sonucu olan günahlardan tövbedir. Bu kısma giren tövbede ihlâl edilen hakkın iadesi, verilen zararın tazmini de şarttır. Meselâ fakirin hakkı olan zekâtı ödememek, başkasının malını gasb etmek gibi günahlardan tövbede hakkın sahibine iadesi gerekir. Öte yandan fâsik sayılmayı gerektiren bir günahı işleyen kişinin adalet vasfını yeniden kazanması, nikâhta velli olabilmesi, şahitliğinin mahkeme tarafından kabul edilmesi, kısaca tövbenin hukuken muteber sayılması için fakihlerin bir kısmı altı ay veya bir sene geçmesi yahut düzelme âlâmetlerinin görülmesi gibi şartlar ileri sürmüştür. İşlenen günah kazif veya yalancı şahitlikse kişinin kendini yalanlaması gerekir.

Cezalara Etkisi. Suça niyetlenen kişinin suçun işlenmesinden önce kendi isteğiyle suçtan vazgeçmesi durumunda yalnız suça niyet etmesi sebebiyle ceza verilmez. Ancak niyet durumunu aşır bazı hareketlerde bulunduğu takdirde o ana kadar yaptığı hareketler bir suç teşkil ediyorsa bunların cezası uygulanır. Fâil, suçun işlenmesi yönünde icra hareketlerini tamamlayıp kötü neticeyi de gerçekleştirirdikten sonra yakalanmadan önce veya sonra pişman olduğunda suçun cezasının infaz edilip edilmeyeceği fakihler arasında tartışılmıştır. Büyük çoğunluğa göre tövbenin cezayı düşürmedeki etkisi kul haklarına yönelik suçlarda değil Allah (kamu) haklarına yönelik suçlarda söz konusudur ve bu konu da İslâm ceza hukukunda cezaların tâbi tutulduğu had, kısas ve ta'zir şeklindeki üçlü ayırıma göre ele alınmıştır.

a) **Had Cezalarında.** Fakihler tövbenin bazı had cezalarının düşmesine etkisinde ittifak ederken bir kısmında ihtilâf etmiştir. Eşkiyalık suçunda suçlunun yakalanmadan önce tövbe etmesinin had cezasını düşüreceğinden fakihler arasında görüş birliği vardır. Bu hususta delil gösterilen âyette, "Ancak kendilerini ele geçirmenizden önce tövbe edenler olursa bilin ki